

V. BÖLÜM

İCÂZETNÂME

Resim 99- Silâhî Sâlih Efendi'nin İcâzetnâmesi. (İsmet Gülnihal koleksiyonu)

5. 1. HAT SANATININ DİPLOMASI (İCÂZETNÂME)

Yazı sanatı usta-çırak ilişkisiyle öğretilmektedir. Birebir, hoca talebesiyle ilgilenerek dersi göstermektedir. Hoca, dersi talebe yazmakta, daha sonra yazdığı kısmın talebesi tarafından aynen taklid edilmesini istemektedir. Bir sonraki derse kadar talebe, hocasının verdiği derse çalışmakta, istenilen yazıyı aynen taklide gayret etmektedir.

Esasen hat derslerinde belli bir usul takip edilmektedir. Yazı dersine teberrüken "Rabbiyessir" duası ile başlanmaktadır. Bu derste başarılı olunduğu takdirde "müfredat" denilen elifba harflerinin (Elif- be- cim- ha...) yazılmasına geçilmektedir. Elifba harfleri başarıyla geçilince bu sefer, her harfin diğeri ile yazılış şekline geçilmektedir. "Be" harfinin "elif"le, "be" harfinin "be" ile, "be" harfinin "cim" harfi ile bitişik şekli yazılarak (bâ, beb, bec...) çalışılmaktadır.

Müfredat kısmı başarıyla tamamlandıktan sonra, sülüs ve nesih çalışan talebe genellikle âyet, hadis ve kelâm-ı kibar gibi metinler yazdırılır. Talik çalışanlar, İran'ın büyük sülûlerinden Abdurrahman Molla Cami'nin (817/1414-

898/1492) Besmele Kasîdesini²¹⁷ yahut Hâkânî Mehmed Bey'in (ö. 1015/1606) Hilye-i Hâkânî'sini²¹⁸ yazarlar. Yazı talebesi bu kısımda da dersini yazmakta, hocası beğenmediği kısımlara "çıkarma" yaparak doğru olanı göstermektedir. Mürekkebât kısmında artık talebe istif nükteleleriyle birlikte hareke ve süs işaretleri de gösterilmektedir.

Müfredat derslerinden sonra mürekkebât kısmını talebe başarıyla bitirdiği takdirde, hocası tarafından talebe hat eğitimini tamamladığı ve yazılarının altın ketebe²¹⁹ "imza" atabileceği ve ders verebileceğine dair izni ihtiva eden "icâzetnâme: diploma" verir.

İcâzetnâme için geçmiş üstad hattatların yazdığı bir kıt'a yahut hilye aynen taklid edilerek yazılmaktadır. Ta'lik icâzeti için genellikle XVIII. asrın İran ta'lik üstadı İmadü'l-Hasenî'nin yazıları taklid olarak yazılır. Hazırlanan

217- Molla Câmî'nin Besmele Kasidesi'nin, hattat Hulûsî hattıyla bir örnek için bkz. M. Uğur Derman. Osmanlı Hat Sanatı. İstanbul, Deutsche Guggenheim, 2001, s. 151.

218- Hâkânî Mehmed Bey'in Hilye-i Hâkânî'sinin hattat Arabzâde Mehmed Sadullah Efendi hattıyla örnek metni için bkz. Derman, Osmanlı Hat Sanatı, 103.

219- Değişik ketebe sığaları için bkz. Yazır, Kalem Güzeli, c. I, s. 154-155.

Resim 100- Mustafa Hulûsi Efendi'nin, Mehmed Hulûsi Efendi'den aldığı icâzetnâme.

bu yazıların alt kısmına hoca tarafından izin cümlesi yazılır.

İzin cümlesi, farklı şekilleriyle şu şekilde yazılmaktadır: "Bismillahi teyemmüne bizikrihi'l-celîl. Bu güzel, mübârek, latîf kıt'ayı yazan Mehmed Şefik Bey'e -Allah ömrünü uzun eylesin, ilmini ve marifetini artırsın, Allah murad ve maksuduna yükseklik versin; Âmin, bi hurmeti seyyidi'l-enbiyâi ve'l-murselîn- ketebe koyma izni verdim. Ben, Eyyûb Ensâri Camii hatîbi, fakîr es-Seyyid Mustafa İzzet, 1255".²²⁰

İzin cümleleri Arapça yazıldığı gibi Türkçe de yazılmıştır. Kebecizâde Mehmed Vasfî Efendi'den sülûs-nesih icâzeti²²¹ alan Sultan II. Mahmud'un icâzetinin izin kısmı şöyledir: " Bu hatt-ı latîf ve kelâm-ı münîf, Hazret-i

Şeyh İbn-iş Şeyh Hamdullah Efendi'nin intihab ettiği kavaid-i rûsumu üzere sahib ül hatt-ı Hümayun, azametlû, mehabetlû, kudretlû İbn üs Sultan Şehzade Mahmud-ı Adlî ibn üs Sultan Abdülhamid Han ibn üs Sultan Ahmed Han efendimiz Hazretlerinin istihkakı nümayan olmağile, hilyeleri ve kitâbetleri zeyline ketebe tahririne izin verdim. Hüve'l-Üstad Vasfî, 1222 H."²²²

İzin kısmına, icâzet verme yetkisine sahip başka hattatlar tarafından da tasdik konabilir. Tarihte çok sayıda tasdiki bulunan icâzetnâmeler bulunmaktadır.²²³

220- Bu tercüme, Derman, İcâzetnâmeler, resim 19'da bulunan icâzetnâmeden yapılmıştır.

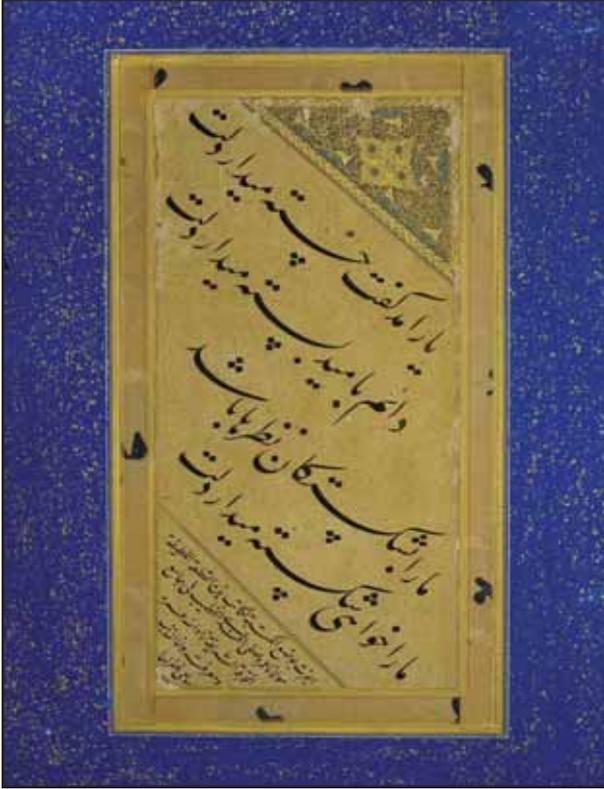
221- Hilye şeklinde olan bu icâzetnâme TSMK-GY 1353'tedir.

222- Derman, İcâzetnâmeler, 724

223- İcâzetnâmelerle ilgili geniş bilgi için bkz. M. Uğur Derman, "Türk Yazı San'atında İcâzetnâmeler ve Taklid Yazılar", VII. Türk Tarih Kongresi,

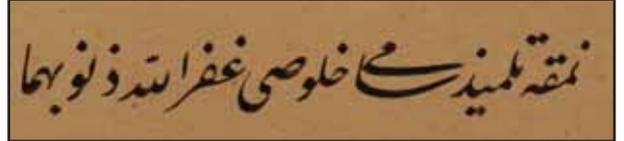
Resim 101- Hattat Bakkal Ahmed Ârif Efendi'nin hocası Mehmed Şevki Efendi'den aldığı hilye şeklinde sülüs nesih icâzetnâmesi. Alttâ sağ kısımda zamanın önemli hattatı Yahya Hilmi Efendi'nin tasdiki, sol kısımda ise talebenin hocası Şevki Efendi'nin icâzet izin kısmı yer almaktadır. (TSMK-GY. 335)

Resim 102- Hattat Ömer Vasfî Efendi'nin Hattat Sâmî Efendi'den aldığı ta'lik icâzetnâmesi. (TSMK-GY.324)

Resim 103- Hattat Halim Özyazıcı'nın üslûlaşmış imzası. (Süleyman Berk koleksiyonu)

Resim 104- Hattat Hulûsî Efendi'nin ta'lik bir kıt'asının altındaki imza. (Emin Barın koleksiyonu)

Osmanlı'nın son döneminde 1915 yılında açılan ve devrin kudretli sanatkârlarının ders verdiği Medrese-i Hattâtîn'den mezun olanlara, klâsik icâzet yerine, mektebin bütün hocalarının imza yahut mühürlerinin bulunduğu

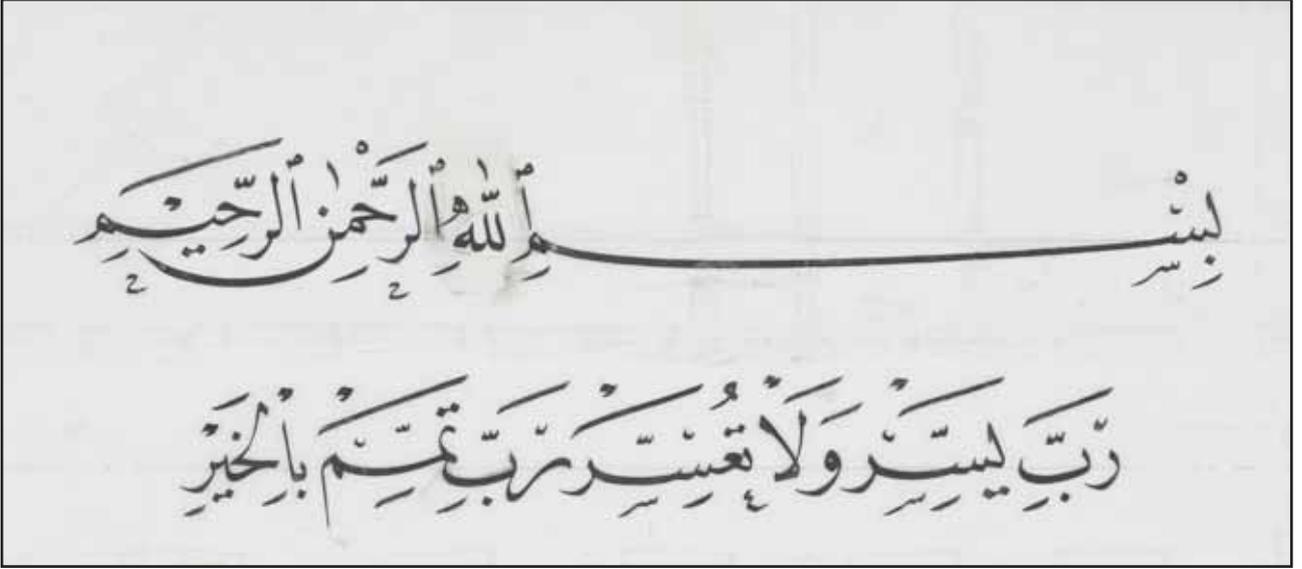
icâzetnâme verilmiştir. Bu icâzetnâmede talebenin yazdığı bir ibâre bulunmamaktadır.²²⁴

Ankara, 25-29 Eylül 1970, Kongreye Sunulan Bildiriler. Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1973, s. 716- 728.

224- Bkz. Derman, İcâzetnâmeler, resim 23

Resim 105- Hattat Ali Hamdi Efendi'ye ait sülûs karalama.

Resim 106- Günümüz hattatlarından Mehmet Özçay'a ait nesih Besmele ve Rabbiyessir meşki.

Resim 107- Günümüz hattatlarından Mehmet Özçay'ın kullandığı "Ketebehü Mehmed" şeklindeki imzası.

VI. BÖLÜM

CELÎ BİR YAZININ HAZIRLANIŐI

Resim 108- Hattat Halim Özyazıcı'nın celî sülûs bir levhası için hazırladığı kalıp. (Süleyman Berk arşivi)

6. 1. CELİ SÜLÛS BİR HAT LEVHASININ HAZIRLANIŞ SAFHALARI

Karşısında durup hayranlıkla seyrettiğimiz sanat eserlerinin nasıl bir emekle meydana getirildiğini çoğu zaman aklımıza getirmeyiz! Bir eserin, sanatkârın zihninde berraklaşmasından, meydana gelene kadar geçen süre içerisinde çekilen zahmet, verilen göz nuru aslında esere verilen ruh kadar önemlidir. Bir sanatkârın eserini evlâdı gibi sahiplenmesi başkalarına garip gelse de, bu alın teri ve çilenin bir neticesidir.²²⁵

Hemen bütün sanat dallarında, bir eserin meydana geliş safhaları birbirine benzemektedir. Şiirinde kullanacağı uygun kelimeyi uzun müddet düşündükten sonra bulan Yahya Kemal Beyatlı da aynı çileyi çekmiş, bir levhasına

altı ayda vücûda getiren hattat Sâmi Efendi de aynı çileli yoldan geçerek eser vermiştir. Bir Mustafa Râkım'ın, bir Yesâri'nin, bir Osman Hamdi'nin de aynı çileli yollardan geçerek eser verdiklerine şüphe yoktur.

Bir hat eseri, elifbâ harfleri, kâğıt ve mürekkep kullanılmak suretiyle meydana getirilmektedir. Yazılacak bir metinde, harflerin yanında okutma işaretleri olan hareketler bulunmaktadır. Yine normal metin yazımında olmamakla birlikte, özellikle celî sülûs, celî dîvânî gibi yazılarda, harf ve hareketin yanında bir takım süsleme işaretleri de kullanılmaktadır. Yerine ve lüzûmuna göre tirfil, mimli tirfil, tırnak ve hurûf-ı mühmele denilen şekiller, celî sülûs levha yazımında istifin doldurulmasında

²²⁵- Bu yazı, IX. Tarihi Sanatı ve Kültürüyle Eyüpsultan Sempozyumu'na tebliğ olarak sunulmuştur.

Resim 109- Hattat Mustafa Halim Özyazıcı'nın çeşitli istif çalışmaları. (Süleyman Berk arşivi)

önemli rol oynamaktadır. Harflerin yanında, hareke ve tezyinî işâretlerin gayet düzenli, intizamlı, yerinde ve dengeli kullanılması, istif sahasına düzenli bir şekilde yayılması önem arz etmektedir. Burada sanatkârı sınırlayan husus, harflerin ve harekelerin, teşrifata uygun, yani yerli yerinde kullanılması; metnin mânâsını bozacak uygunsuz yere konulmamasıdır.

Yazıda harflerin veya istifi meydana getiren diğer unsurların, istif sahasına uyumlu bir şekilde ve aynı nisbette yayılması, yani istif örgüsünün her tarafının aynı yoğunlukta olması, istifte organik bütünlüğün temini, çizgiler arasında uyum, denge, ritm ve ahengin bulunması güzel bir istifin temel unsurlarıdır. Harflerdeki tenâsüp ve ölçü yanında, gerek satır, gerekse katmerli istiflerde, harflerin birbirleri ile kaynaşmış bir halde bulunması önemlidir.

Genel olarak, yazılacak metin seçilirken mânâya dikkat edildiği gibi, seçilen metnin istife uygun olup olmayacağı da göz önünde bulundurulmaktadır. Yalnız, bir ibârenin, istife uygun düşüp düşmeyeceğini önceden kestirmek zordur. İstif üzerinde çalışma, çeşitli zuhûratlara sebep olabilir. Bazı metinlerin istifi kolaylıkla çıkabildiği

gibi bazı metinlerin istifleri günler, hatta aylar sonra ortaya çıkabilmektedir. İstifin oturması, bazen zaman istemektedir. Yazılacak metnin istifi oluşuncaya kadar, hattatın zihnini devamlı meşgul eder. Bu arada, zaman içerisinde geliştirilen istifler de yeri gelince kullanılmak üzere muhafaza edilir veya daha iyisi bulunana kadar istif üzerinde çalışılır. Bazı hattatların dosyasında daha sonra geliştirilmek üzere birçok istif çalışması bulunabilmektedir. Bazen tamamlanmış istifler, çok sonraları levha hâline getirilmektedir. İstifin oluşma safhasında, meslektaşlar arasındaki istişârenin de önemi çok büyüktür.

Yazılacak metin, evvela kurşun kalemle çalışılır, yazılabileceğine kanaat getirilen istifin taslağı çıkarılır. İkinci ve önemli safha, kurşun kalemle yapılan taslağın, sülüs yazı ve kâmiş kalemle sınırları tespit edilmiş alana yazılmasıdır. Bu safhaya geçmeden evvel, metinde bulunan bütün harfler tek tek çalışılmaktadır.²²⁶ Bu çalışma esnasında beğenilen harf, metinde kullanılmak üzere saklanmaktadır. Eğer metinde aynı harften iki adet varsa, diğeri için de, daha önce çalışılmış harf kullanılmaktadır. Celî sülüs harfler çalışılırken hattat Sâmi Efendi, Nazif Bey, Neyzen Emin Efendi, Halim Özyazıcı gibi Sâmi Efendi ekolüne mensup hattatların harfleri örnek alınmalıdır. Celî sülüs yazı için şu tespiti yapmak mümkündür; celî sülüs harfleri, ölçü ve estetik olarak hattat Sâmi Efendi eliyle mükemmel hâle getirilmiştir; aynı şeyi istif bakımından söylemek mümkün değildir. Celî sülüs'ün istifinde Mustafa Râkım'la birlikte, özellikle Sâmi Efendi ile çok mesâfe alınmıştır ama, yapılması gereken daha çok şey olduğu muhakkaktır. Yapılanlar hâlâ çok azdır.

226- Bu konu ile ilgili Mahmud Bedreddin Yazır'ın ait Kalem Güzeli (Kalem Güzeli/I, s. 151) isimli eserde anlattığı olay çok önemlidir: "Nitekim, hocam Ömer Vasfî Efendi'ye bir gün yazı göstermeye gitmiştim. Odasına girdiğimde, siyah kağıd üzerine sülüs celîsiyle ...kad eflaha.. süresini yazarken meşgul buldum. "Gel birâder gel!" diye yanına çağırdı. Bir (dal) harfini başka bir siyah kağıd üzerine defalarca -hatırımda kaldığına göre yirmi kadar- yazmıştı ve nihayet "Hah oldu!" diye birisini beğendi ve onu iğneleyip asıl yazdığı yere silkti, sonra üzerinden itina ile tekrar kalemle yazdı, sebebini öğrenmek için "Niye böyle yaptınız?" diye sordum, şu cevabı verdi: "Elimiz öteki şekillere alışmış, buraya uygun olanı bir türü çıkaramadım, yaza yaza kıvamını bulduruncaya kadar uğraşmaya zaruret hasıl oldu. İşte, çok yazmanın bir manası da budur. Bu şekli bir daha yapabileceğime güvenim olmadığımından, iğneleyip silmek ve üzerinden yazmak kolaylığını tercih ettim. Gördün ya, hocamdan icazet alalı, yani bana hattat denileli şöyle böyle yirmi seneyi geçtiği ve şu harfi binlerce defa yazdığım halde, istiften doğma icaplara uygun olacak surette ve belki de buraya mahsus olmak üzere, harfi kürsüsüne oturtmak noktasında bir talebe kadar ter döktüm. Fakat, muvaffak oluşum, yorgunluğumu giderdi."

Resim 110- Hattat Osman Özçay'a ait titiz bir şekilde tashih edilmiş, celî sülüs levha. (Tezhib: Fatma Özçay; Abdurrahman el-Uveys Koleksiyonu - Dubai)

İkinci safhada metin, tespit edilen sınırlara yazılır. Gerektiği taktirde aynı kâğıt üzerinde, şekil ve estetik olarak beğenilmeyen harflere müdâhalede bulunulur. Burada şu husus akıldan çıkarılmamalıdır; istifte harflerin ölçüsü, meşkte öğrenildiği gibi değildir. İstif icâbı harflerin ölçüsünde belli bir noktaya kadar değişiklik mümkündür. Meselâ celî sülüste, “nun” harfinin çanak tabir edilen kısmı normalde beş nokta ölçüsündedir. İstif icabı bu çanak dört buçuk nokta ölçüsünde olabileceği gibi, beş buçuk nokta ölçüsünde de olabilmektedir. İstif hazırlanırken hareke ve tezyinî işaretler birlikte düşünülür ve çalışılır.

Dördüncü safhada, hareke ve tezyinî işaretler üzerinde durulur. Unutulmamalıdır ki başarılı bir istif, hareke ve tezyinî işaretler kapatıldıktan sonra, harflerinin dengeli dağılım gösterdiği istiftir.

Beşinci safhada, yazı fotokopi usulü ile yazılacak büyüklüğe getirilerek, hareketlerin de son kontrolleri yapılır. Levha artık, aherli kağıda yazılacak hâle gelmiştir.²²⁷

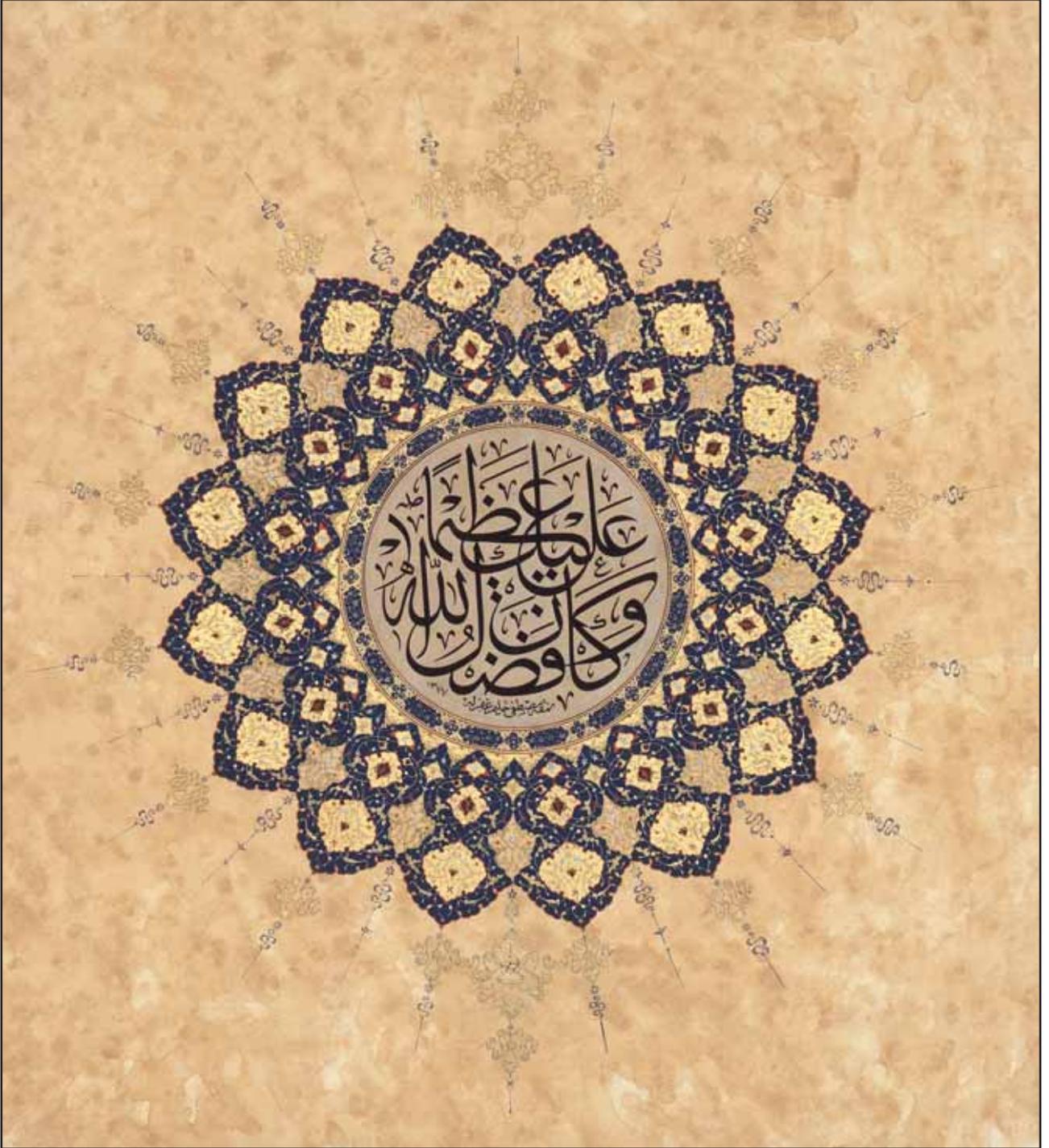
Altıncı safhada artık yazı, aharlı kâğıt üzerine yazılır,

ince tashihi yapılır. Aslında bir levhanın en önemli safhalarından biri de bu kısımdır. Levhanın kalıptan aherli kağıda aktarılması uzun sürmese de tashihi, özellikle ince tashihi epeyce zaman alabilmektedir. Toplu iğne ucu kadar demir uçlu yahut cava kalem ile yapılan ince tashih dikkat ve ihtimam istemektedir.²²⁸

Levhanın yazım ve tashihi bittikten sonra fotokopi usulü ile küçültülerek cılız kalan yerler tashih edilmek

227- Önceleri, fotokopi imkânının olmadığı zamanlar, yazı kalıbı, şablonu hazırlamak için siyah kâğıt kullanılırdı. Siyah kağıda sarı zırnık boya ile yazı yazılır, beğenilmeyen kısım siyaha boyanmak sureti ile istenen kısım aynı yere, sarı zırnık ile tekrar yazılırdı. Ayrıca yazı kalıbının, esas levhanın yazılacağı büyüklükte yazılması gerekmekte idi. Aynı yazının aynı ölçüsü gerektiğinde tekrar aynı usullerle kalıp hazırlanması zorunluymdu. Günümüzde fotokopi usulü, yazı kalıbı hazırlama işini epeyce kolaylaştırmıştır. Bir gün, hattat Mehmet Özçay'ın “Eğer Sâmî Efendi zamanında fotokopi olaydı, kim bilir ne yazılar yazardık!” dediğini çok iyi hatırlıyorum.

228- Yazının tashihi yazıdan da önemli bir husustur. Tashih için yazı sanatına çok iyi vâkif olunması gerekmektedir. Sâmî Efendi'nin ifadesi ile “yazının neresinden alınıp, neresine verileceğinin iyi bilinmesi” gerekmektedir. Yazı asıl güzelliğini tashihten sonra almaktadır. Tashihte dikkat edilecek hususlar şunlardır: 1- Kalemin hakkını vermek, 2- Kalemin nefes gibi akışını muhafaza etmek, 3- Harfin tenâsüp ve tenâzurunu muhafaza etmek, 4- Bu kayıt ve şartlar altında noksanları görüp tamamlamak, 5- Fazlalıkları giderip yazıyı şekil ve durum bakımından lâyük olduğu kürsüsüne oturtmak (Yazır, Kalem Güzeli, III, 297). Yazı tashihi için ayrıca bkz: Savaş Çevik, “Hat San'atında Tashih”, M. Uğur Derman 65. Yaş Armağanı. İstanbul, Sabancı Üniversitesi Yayını, 2000, s. 209- 219.

Resim 111- Hattat Halim Özyazıcı tarafından titizlikle tashih edilmiş bir levha. (Tezhib: Münevver Üçer)

üzere tespit edilmelidir. Bu iş için özellikle beyaz kâğıt tercih edilir, çünkü beyaz kâğıt, hataları daha bâriz bir şekilde göstermektedir. Tekrar yapılan bu tashihte ayrıca, harflerin kalem hakkında bir bozulma meydana gelmişse bu da giderilir. Çünkü tashihte kalemin tabii cereyan hakkının bozulmaması çok önemlidir. Hattat Nazif Bey (ö. 1913)'in yazılarının tashihini bitirdikten sonra fotoğrafla küçültüp harflerin cılız kalan yerlerini tashih ettiği kaynaklarda belirtilmiştir. Bu tashihler yapıldıktan sonra

imza ve tarih konulur. Levha artık tezhibe hazır hâle gelmiştir. Levhada imza ve tarih en son düşünülen hususlardır.

Burada sıralanan safhalar, peş peşe icra edilebildiği gibi, uzun zaman aralıkları ile de icra edilebilmektedir. Tashih kısmının fazlaca zaman aldığı bilinmelidir. Titiz bir san'atkarın yazının her safhasında, hiçbir ayrıntıyı ihmal etmediği, güzellik ve mükemmelliğin ayrıntılarda gizli olduğunu akıldan çıkarmadığı muhakkaktır.

Resim 112- Hattat Osman Özçay'a ait titiz bir şekilde tashih edilmiş, sülüs levha. (Tezhib: Fatma Özçay)

Resim 113- Hattat Halim Özyazıcı tarafından titizlikle tashih edilmiş bir levha. (Tezhib: Münevver Üçer)

VII. BÖLÜM

LÜGATÇE VE DEYİMLER

7. 1. LÜGATÇE ve DEYİMLER

Âher: Genellikle, nişasta, yumurta akı ve pirinçten yapılan ve ham kâğıtların terbiyesinde kullanılan sıvı.

Âhenk: Harflerin yapılarının, estetik ölçülerinin, hem münferid hem de diğer harflerle uyum içerisinde olmasıdır. Bunlar da tenâsüp ve terkiple ifade olunmuşlardır.

Aklâm-ı Sitte: Türkçesi, "altı kalem", Farsçası "şeş kalem" dir. Sülüs, nesih, muhakkak, reyhânî, tevkî ve rıkaa' yazılanna verilen toplu isim.

Ali Kurna: Eskiden kullanılan kâğıtlardan birinin adıydı. En ziyade sülüs yazı için kullanılırdı. İtalya'nın Toskana eyaletinin güneyinde güzel bir şehir olan Livurna'da yapılan bu kâğıtta (A. Ligorna) kelimesi soğuk damga ile vurulduğundan tahfife uğrayarak "Ali Kurna" olmuştur.

Babüssaâde: Arz kapısı, taht kapısı. Topkapı Sarayı'nın üçüncü kapısı olup Enderun ve Bîrun'u birbirinden ayırırdı.

Bâb-ı Hümâyûn: Topkapı Sarayı'nın Ayasofya'ya bakan birinci kapısına verilen ad.

Bâb-ı Selâm: Topkapı Sarayı'nın Bab-ı Hümâyûn'dan sonra gelen ikinci kapısı olup, daha ziyade Ortakapı diye anılır.

Berat: Osmanlı Devleti teşkilatında bazı vazife, hizmet ve memuriyetlere, tayin edilenlere vazifelerini icrâ selâhiyetini tevdi etmek üzere, padişahın tuğrası ile verilen mezuniyet veya tayin emirleri.

Beyze: Tuğra'nın kısımlarından olup, sağdan sola ve yukarı doğru çekilen çift şekil.

Beyzî: Yumurta biçiminde olan, oval.

Celî Sülüs: Sülüs yazının yaklaşık 9 mm.'den kalın yazılanına verilen addır. Sülüs yazıya göre bu yazıda hatlar daha belirgin bir hâl alır.

Celîl: Celî yazının Abbasiler dönemindeki adı.

Ciharyâr-ı Güzîn: Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz.

Osman ve Hz. Ali için özellikle sünnî müslümanlar tarafından kullanılan bir tabir.

Çıkarma: Hocanın, talebenin yazdığı meşkin altına, yapamadığı harfleri tekrar yazmasına verilen isimdir.

Dendan: Sin dişlerine verilen addır.

Dival: Kadife üzerine sırma ya da gilapdanla kabartma olarak yapılan iğne işi. İşlenecek desenler mukavva veya deri üzerine çizilir. Bunlar kesilerek gergef veya kasnağa gerilen kadife üzerine yerleştirilir. Gergef veya gilaptan bu kalıpları örtecek şekilde işlenir. Bindallı kadın elbiseleri ile birlikte bohçalar, keseler, örtüler dival işi olarak bu teknikle süslenir. Türk el işleri arasında divalin yeri büyüktür.

Ebrû: Su yüzeyine serpilmiş toz boyalara kâğıt tatbik edilerek yapılan boyama.

Envanter: Döküm, liste.

Esmâ-i Hüsnâ: Allah'ın en güzel ve şerefli doksan dokuz ismine verilen addır.

Estampaj: Taşa mahkuk olan yazıların üzerine kâğıt konmak suretiyle kalıbının alınması.

Estetik: Duygu ilmi manasını ifade ederse de bugün sanattaki güzelliğin mahiyetinden bahseden ilim; güzellik duygusu uyandıran, güzel olan.

Evâhir: Son dönem, ustalık dönemi.

Evâil: İlk dönem, çıraklık dönemi.

Evâsıt: Orta dönem, kalfalık dönemi.

Ferman: Bir iş veya maslahat siparişini mutazammın padişah tarafından verilen yazılı emir.

Fersûde: Yıpranmış, eskimiş, aşınmış; eski, yırtık.

Gubârî Yazı: Arapça toz anlamına gelen gubardan ismini alan yazıdır. Çok ince ve küçük hatta gözle zor görülebilecek yazılara verilen isimdir.

Hâfız: Kur'ân-ı Kerîmi tamamen ezberleyen ve ezberinde tutan kimse.

Hançer: Tuğra'da beyzelerin devamı olarak sağa uzanan çif kola verilen ad.

Hasaneyn: Hz. Peygamberin torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için kullanılan tabirdir.

Hazire: Etrafında duvar veya çit bulunan ağıl, mezarlık ve saire.

Hurûf-u Mühmele: Arap elifbasındaki noktasız harfler.

İbda': Bir sanat eseri meydana getirmek. İbda' olunmuş bir eser demek, hiçbir modeli olmayan ve kimseyi taklit etmeyerek vücuda getirilen aslî eser demektir.

İcâzet: Hat san'atında müfredat ve mürekkebat meşklerini bitirenlere hocaları tarafından, yazılarının altına ketebe koyma iznini veren diploma.

İmza: Hat sanatında, hattatın levhanın uygun yerine, yahut yazdığı kitabın genelde son sahifesine ismini yazması. Levhalara genellikle ismin stilize şekli konmuştur.

İptidaî: Basit, gelişmemiş, işlenmemiş.

İstif: Bir şeyi birbiri üzerine ve sıra ile dizip yığmak demek olan bu kelime İslâm yazısında kelimeleri satır nizamı dışında birbirinin üzerine çıkarmak yerinde kullanılır bir tabirdir.

Ketebe: Bir hattatın yazdığı yazıya ismini koyması yerinde kullanılır. İmza demektir.

Kitabe: Camii, mescit, medrese, kale, türbe, kervansaray, han, hamam gibi bir mimarî eserin kapısı üzerine veya uygun bir yerine yerleştirilen, üzeri kabartma yazılı taş levha.

Kuşak: Bir abidenin çevresini tamamen, yahut kısmen kuşatan ve uzaktan okunabilmesi için celf şekliyle yazılmış olan yazılar.

Külliyeye: Osmanlı zamanında Araplar'daki bazı medreselere üniversite kelimesinin karşılığı verilen bir ad.

Lahit: Harç ile yapılan mezar, ölüleri koymaya mahsus sanduka yerinde kullanılır bir tabirdir.

Mahkûk: Maden, taş, tahta vesaire üzerine demir kalemle çukur veya kabartma olarak yazının oyulması.

Ma'kilî: Hiçbir parçasında yuvarlaklık bulunmayan, düz, dik ve köşeli yazı biçimidir.

Mahlas: Asıl addan başka kullanılan ikinci ada verilen isimdir. Şairler şiire başladıkları vakit böyle ikinci bir ad alırlar, onu şiirlerinde kullanırlardı. Devlet memuriyetine girenlerin bazılarında da âmirleri tarafından mahlas verilirdi.

Malakârî: Tavan ve duvarlara alçı ile az kabartma olarak yapılan tezyinat. Kabartmalar gayet az kalınlıktadır ve ekseriya bir santimi geçmez. Bu tarz işe malakârî denilmesi, mala gibi küçük bir aletle yapıldığı içindir.

Mektep (Ekol): San'atta aynı esaslara tâbi olan, aynı san'at prensiplerini müdafaa eden ve o tarzda çalışan san'atkârlar grubuna denir.

Muhakkak: Sülüs yazıya göre harfleri daha düzümsü, çanakları genişçe ve derin olmayan yazıdır. Kuyruğu olan harflerin kuyrukları daha uzuncadır.

Muharrir: Tahrir eden, yazı yazan, kâtip, yazar, bir mevzuyla yazı ile anlatan.

Murakkaa: Hattatların, ayrı ayrı kâğıtlara yazarak körük gibi bir ciltte topladıkları yazı albümü. Murakka' albümleri çeşitli yazı türlerini içine alır.

Muvakkithane: Vakit tayinine yarıyan saat gibi aletlerin bulunduğu yerler hakkında kullanılır bir tabirdir.

Mücellid: Kitap ciltleyen, ciltci.

Müderris: Medrese ve camiide talebeye ders okutan hoca yerinde kullanılan bir tabirdir.

Müfredat: Yazı sanatında elifba harflerinin tek tek ve birbirleriyle yazılmasından oluşan ders.

Mürekkebât: Müfredat dersinden sonra, âyet, hadis ve kelâm-ı kibârdan oluşan yazı dersi.

Müselsel Hat: Zincirleme, ardı ardına, araları kesilmeden, zincirleme yazılan yazı.

Müsenna Yazı: Aynı ibarenin harflerinin karşılıklı olarak yazılmasıdır. Bu yazıya aynalı yazı da denmektedir.

Müstensih: İstinsah eden, bir yazının kopyasını, suretini çıkaran.

Nesih: Sülüs'e tabi olup, onun üçte biri kadardır. Bu yazı teknik bakımından sülüs'ün üçte ikisini neshetmiş ve üçte biriyle de ona tabi olmuştur. Daha çok kitap istinsahında kullanılmıştır.

Perspektif: Eşya ve nesnelerin uzaktan görünüşü; nesnelere bir yüzey üzerine görüldükleri gibi çizme sanatı.

Reyhâni: Muhakkak'a tabi olup onun ince kalemle yazılanına verilen ad.

Rıkaa': Tevki' yazıya tabi olup onun ince kalemle yazılan yazıdır.

Sere: Tuğra'nın şekillerinden olup, tuğra metninin yazıldığı kısımdır. Bu kısımda padişahın ve babasının adları yazılırdı. Bu kısma "kürsü" de denilir.

Seren: "Kef" harfinin üst çizgisi.

Sülüs: Her harfinin altıda dört parçası düz, altıda ikisi de yuvarlak olan yazıdır. İslâm yazıları içerisinde ümmü'l-hutût olarak isimlendirilmiştir. Umumiyetle ağız 3-4 mm. genişliğinde kalemle yazılır.

Tasdik: İcâzetnâme'ye, talebenin hocasından başka hocaların koyduğu kayıt.

Tashih: Hat san'atında harfin fazla veya pürüzlü kısımlarının, yalama yahut traşlama suretiyle giderilmesi, eksik kısımlarının ise tashih mürekkebi ile doldurulması suretiyle yapılan işlem.

Teberrüken: Başlanılan işin hayırlı ve bereketli olması için.

Tenâsüp: Ölçülü olma; hüsn-i hatta aranan bir vasıftır. Harflerin boyları, kalınlıkları, harf aralıkları, kalem kalınlığına göre olmasıdır.

Terkip: İstif anlamında, hat sanatında harf ve kelimelerin âhenkli bir surette tertip edilmesi.

Teşrifat: Yazıda harflerin, yerli yerinde takdim ve tehir yapılmaksızın kullanılması.

Tevki: Sülüs'e tabi olup, onun ihmal edilmiş şeklidir. Ayrıca bitişmeyen harfler de birbirlerine bitiştilerle yazılır.

Tezhib: Yazma kitaplarla murakka'larda, boya ve altın tozu ile yapılan her türlü süsleme işine verilen ad.

Tırnak: Celî sülüs istiflerinde süs unsuru olarak kullanılan şeklindeki işaret.

Tirfil: Celî sülüs istiflerinde süs unsuru olarak kullanılan şeklindeki işaret.

Tuğ: Tuğra'nın kısımlarından olup sere'ye dikine olarak yukarı doğru çekilen üç eşit hatta denir. Bunun yerine elif de denir.

Tuğrâî: Berat, ferman ve sair tuğra çekilen kâğıtlara tuğra çeken yerinde kullanılır bir tabirdir. Bu vazifeyi gören memura "Tuğrâî", "Nişancı", "Tevkiî" de denilirdi.

Tuğra Çekmek: Berat, ferman ve sair vesikalara tuğra denilen alâmetin yazılması yerinde kullanılır bir tabirdir.

Üslûp: Tarz, yol, biçim, usûl.

Üslûplaştırma: Stilize etme, belli bir biçime sokma.

Varak Altın: Kâğıt halinde gayet ince hale getirilmiş altın.

Yazı Silkelemek: Harf kenarları iğnelenen bir yazının, zemin rengine göre kömür yahut tebeşir tozu ile yazı üzerinden gidilerek, yazının esas yazılacağı zemine tespit edilmesi.

Zerendûd: Kağıdın üzerine sıvama altın sürülmesi anlamına kullanılan bir tabirdir.

Zülfe: Sülüs yazısındaki eliflerin ucunda çengele verilen ad.

7. 2. BİBLİYOGRAFYA

Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

ACAR, Şinasi. Türk Hat Sanatı. İstanbul, Antik A.Ş., 1999, 305 s.

-“Hattat Mezar Taşları (I-II)”, AD Art Dekor, sy. 81-82 (Aralık 1999- Ocak 2000), s. 112-122, 112-118

-Ünlü Hattatların Mezarları Gelimli Gidimli Dünya. İstanbul, 2004, 128 s.

AKTAN, Ali. “Arap Yazısının Doğuşu, Gelişmesi ve İslâm Yazısı Haline Gelmesi”, İslâmî Araştırmalar. c. II, sy. 6, 1988, s. 61-67.

Âli. “Tuğray-ı Humâyun”, TOEM. sy. 43 (1 Nisan 1333) s. 53-58.

Âli, Gelibolulu Mustafa. Menâkıb-ı Hünerverân. İstanbul, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, 1926, 133+92 s.

ALPARSLAN, Ali. “Hattat Hamid Aytaç”, Hayat Tarih Mecmuası. sy. II, 1972, s. 16-22.

-“Yazı-Resim”, Boğaziçi Üniversitesi (Beşerî Bilimler) Dergisi. c. I, 1973, s.1-27.

-“Mimarî Yapıların Yazı San'atı Bakımından Önemi” Boğaziçi Üniversitesi (Beşerî Bilimler) Dergisi. c. IV-V, 1976-1977, s. 1-14.

-Ünlü Türk Hattatları. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, 147 s.

-“İslâm Yazı Sanatı”, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi. c. XIV, İstanbul, Çağ Yayınları, 1993, s. 441-522.

-“Celî”, DİA/VII. İstanbul, 1993, s. 265-267.

-Osmanlı Hat Sanatı Tarihi, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, 215 s.

-“İslâm Yazı Çeşitleri : 3 Celî Sülüs”, Sanat Dünyamız, sy. 33 (1985), s. 27-35.

-“İslâm Yazı Çeşitleri : 4 Nesta'lik”, Sanat Dünyamız, sy. 34 (1985), s. 3-11

-“İbn Muklenin İslâm Yazısına Hizmeti”, Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri 30 Nisan/ 2 Mayıs 1986 Bildirileri, İstanbul, 1986, s.11-14.

-“Gubârî”, DİA, c. XIV, s. 167

ALUS, Sermet Muhtar. “Eski Yazılar, Hattatlar”,

Akşam Gazetesi. 4 Ağustos 1950.

-(İstanbul Yazıları. İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları No: 15, 1994, s. 260-262).

ARSEVEN, Celâl Esad. Sanat Ansiklopedisi (I-V). İstanbul, MEB, 1966.

AYVAZOĞLU, Beşir. “Mustafa Râkım Efendi”, Aksiyon. sy. 150, (18-24 Ekim 1997), s. 58-59.

-Geleneğin Direnişi. İstanbul, Ötüken Yayınları, 1996

-“Hattat Mustafa Râkım Efendi”, Türk Edebiyatı. sy. 290 (Aralık 1997), 12-14.

-Kuğunun Son Şarkısı. İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999, s. 125-133.

-“Acı bir manzara ve bir teklif”, Not Defteri, Zaman Gazetesi, 20. Ekim. 1997

AYVERDİ, Ekrem Hakkı. Fatih Devri Hattatları ve Hat Sanatı. İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1953, 56 s.

BALTACIOĞLU, İ. Hakkı. “İslâm Yazılarının tarihçesi III Sülüs Nev'i”, Tedrîsât-ı İbtidâiye Mecmuası. c. II-III, No: 1327-1328, s. 213-222, 1-13.

-“Türk Yazılarının Tedkîkine Medhal”, Dârü'l-Funûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası. c. II, sy. 5-6, Haziran 1927, s.111-136.

-Sanat. Sühulet Kütüphanesi, İstanbul, 1934, 238 s.

-“Necmeddin Okyay ile Görüşüm”, Yeni Adam. sy. 447 (22 Temmuz 1943), s. 6, 7, 11.

-“Mustafa Râkım”, Türke Doğru. 1943, c. II, s. 70-71.

-Türk Plâstik Sanatları. Ankara, MEB., 1971, s. 115-121.

-Türklerde Yazı Sanatı. Mersin, Kültür Bakanlığı, 1993, 143 s.

BAYAT, Ali Haydar. Hüsn-i Hat Bibliyografyası. Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990, 160 s.

BAYKAL, Bekir Sıtkı. “Tuğra”, Türk Ansiklopedisi (TA) XII/2, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1982.

BERK, Nurullah. “İslâm Yazısında Plastik ve İfâde” AÜİFD. sy. I-II, 1995, s. 49-57.

BERK, Süleyman, “Eyüpsultan Sınırları İçerisinde Hattat Mustafa Râkım'a Ait Mezartaşı Kitabeleri”, III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler (28-30 Mayıs 1999),

İstanbul, Eyüp Belediyesi, 2000, s. 242-249.

-“Hattat Mustafa Râkım Efendi'nin İstanbul'daki Mezartaşı Kitabeleri”, AD Art Dekor, sy. 87 (Haziran 2000), s. 120-125.

-“Cihangir Camisi Yazıları”, AD Art Dekor, sy. 89 (Ağustos 2000), s.156-164.

-“Sultanahmet-Firuzâğa Camisi Kitabesi”, AD Art Dekor, sy. 90 (Eylül 2000), s. 130-133.

-“Hattat Mustafa Râkım'ın Celî Sülüs'ün Estetiğinde Ortaya Koyduğu Yenilikler”, M. Uğur Derman 65. Yaş Armağanı, İstanbul, Sabancı Üniversitesi, 2000, s. 145-174.

-Hattat Mustafa Râkım Hatıra Defteri”, Türk Edebiyatı Dergisi, sy. 343 (Mayıs 2002), s. 48-53.

-“Filibeli Ahmed Ârif Efendi”, AD Art Dekor, sy. 88 (Temmuz 2000), s. 148-154.

-“Bir Hilye-i Hakâni”, AD Art Dekor, sy. 97 (Nisan 2001), s. 94-95.

-“Hat Sanatının Öğretiminde Meşk Murakkaalan”, Tarih ve Düşünce, sy. 06 (Haziran 2001), s. 64-68.

-“Hattat Halim Efendi'nin Bilinen Tek Hilyesi”, Tarih ve Düşünce, sy. 07 (Temmuz 2002), s. 56-64.

-“Hattat Hâmid Aytaç (1893-1982)'la Alâkalı Birkaç Not”, Hattat Hâmid Aytaç Kitabı. İstanbul, Kitabevi, 2002, s. 109-114.

-“Osmanlı Hat Sanatında Estetik Unsurlar”, Yağmur, Yıl 6 sy. 25, (Ekim-Kasım-Aralık 2004), s. 44-48.

-“Hüsni-i Hat, Güzel Yazı Üzerine”, Standard, Yıl 44, sy. 519 (Mart 2005), s. 92-95.

-“Hattat Mustafa Halim Efendi ve Kartvizit Çalışmaları”, Tüliya, sy. 1 (Mayıs 2005). s. 390-335

-“Hattat Hâfız Osman Efendi”, Antik Dekor, sy. 90 (Eylül Ekim 2005), s. 108-113.

-“Tarihi Silmek”, Türk Edebiyatı, sy. 386 (Aralık 2005), s. 69-71.

-“Mütevazi, Hoşsohbet, Nüktedan”, Türk Edebiyatı, sy. 389 (Mart 2006), s. 42-43.

-“Eyüp'te Medfun Bir Hattat Filibeli (Bakkal) Ahmed Ârif Efendi (1252/1836-1327/1909), IV. Eyüpsultan Sempozyumu 5-7 Mayıs 2000 (IV. Eyüpsultan Sempozyumu/Tebliğler, Eyüp Belediyesi, 2001, s. 324-335)

-“Eyüpsultan'da Celî Sülüs Kuşak Yazılar”, V.

Eyüpsultan Sempozyumu 11-13 Mayıs 2001 (V. Eyüpsultan Sempozyumu/ Tebliğler, Eyüp Belediyesi, 2002, s. 106-111)

-“Hattat İsmâil Zühdî Efendi”, VI. Eyüpsultan Sempozyumu 10-12 Mayıs 2002 (VI. Eyüpsultan Sempozyumu/Tebliğler, Eyüp Belediyesi, 2003, s. 336-341)

-“İstanbul'un Sur Kapı Kitâbeleri”, VII. Eyüpsultan Sempozyumu 09-11 Mayıs 2003 (VI. Eyüpsultan Sempozyumu/Tebliğler, Eyüp Belediyesi, 2003, s. 300-303)

-“Celî Sülüs Bir Hat Levhasının Meydana Getiriliş Safhaları”, IX. Eyüpsultan Sempozyumu 13-15 Mayıs 2005 (IX. Eyüpsultan Sempozyumu/Tebliğler, Eyüp Belediyesi, 2005.

-“Celî Sülüs'ün Şâheserleri”, AD Art Dekor, sy. 87(Haziran 2000), s. 120-125.

-“İstanbul Açık Hava Hat Müzesi”, Aksiyon. Sy. 440 (12 Mayıs 2003), s. 52-56.

-“Hattat Filibeli Bakkal Ahmed Ârif Efendi (1252/1836-1327/1909)”, Umran, sy. 123 (Kasım 2004), s. 81-83.

-“Hüsni- Hat Yazıların En Güzeli”, El Sanatları Dergisi, sy. 1 (Mayıs 2005), 134- 137.

-“Bir Zafer Abidesi: Ulucami”, Aksiyon, sy. 580 (16 Ocak 2006), s. 74-75.

-“Gelenek ve Gelecek”, İSMEK El Sanatları Dergisi, sy. 2, 2006, s. 78-95.

BOYDAŞ, Nihat. Ta'lik Yazıya Plastik Değer Açısından Bir Yaklaşım. İstanbul, MEB,1994, 159 s.

-“İslâm Yazısı ve Musiki (I)”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, sy. 35, (1989), s. 18- 24.

-“İslâm Yazısı ve Musiki (II)”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, sy. 36, (1989), s. 45- 50.

-“İslâm Hat Sanatında Ritm”, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, c. IV, sy. 1 (1988), s. 299- 310.

-“Hat Sanatımız ve Batıya Tesiri”, Vakıflar Dergisi, s. 16 (1982), s.161-164.

-“Epigrafik Malzeme Olarak İslâm Yazısı”, Türk Kültürü Araştırmaları, c. XXVI/2, 1989, s. 131-139.

-“İslâm Yazı Sanatında Plastik Elemanlar”, Yedi İklim, c. VIII, s. 59 (Şubat 1995), s. 45-56.

-“Plastik Değerler Açısından Bir Mezar Taşı”, IX. Millî Mevlâna Kongresi, 15-16 Aralık 1997, (Tebliğler), Konya, Selçuk Üniversitesi, 1998, s. 115-121.

CUM'A, İbrahim. Dirâse fî Tatavvuri'l-Kitâbâtî'l-Kûfiyye. Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts. 286 s.

ÇAĞMAN, Filiz- AKSOY Şule. Osmanlı Sanatında Hat. İstanbul, Kültür Bakanlığı, 1998, 115 s.

ÇETİN, Nihad M. "İslâm'da Paleografyanın Doğuşu ve Gelişmesi" (Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri, 30 Nisan/2 Mayıs 1986 Bildirileri) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1988, s. 1-10 (Levhalar, 223-230)

-“İslâm Hat Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi (Yâkût Devrinin Sonuna Kadar)”, İslâm Kültür Mirâsında Hat Sanatı. İstanbul, IRCICA, 1992, s. 14-32.

-“Yâkût Musta'simî”, İslâm Ansiklopedisi (İA) c. XIII, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1986, s. 352- 357.

ÇEVİK, Savaş. “Hat San'atında Tashih”, M. Uğur Derman 65. Yaş Armağanı. İstanbul, Sabancı Üniversitesi Yayını, 2000, s. 209- 219.

ÇİĞ, Kemal. Hattat Hâfiz Osman Efendi. İstanbul, Uzman Laboratuvarı, 1948, 47 s.

DENY, J. -“Tuğra”, İslâm Ansiklopedisi (İA) XII/2, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1988, s. 5-12.

DERE, Ömer Faruk. Hat San'atında Hâfiz Osman Efendi ve Ekolü. İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001, 212 s.

-“Hat San'atında Üç Ekol”, El Sanatları Dergisi, sy. 2, 2006, s. 102-107.

-“Duaya Vesile İmzalar”, Tarih ve Düşünce, sy. 9 (Eylül 2003), s. 52-58.

DERMAN, M. Uğur. “Diş Kirası”, Hayat Tarih Mecmuası. sy. 12, 1 Ocak 1969, s. 20-22.

-“Hat Sanatımızda Resim-Yazılar”, Kubbealtı Akademi Mecmuası. sy. 3, Temmuz 1972, s. 65-72.

-“Büyük Bir Hat Sanatkârımız: Sâmi Efendi”, Hayat Tarih Mecmuası. sy.5, Haziran 1969, s. 4-10.

-“Hattat İsmâil Zühdî Efendi”, Hayat. sy. 49, 27 Kasım 1969, s. 26.

-“Yazı Tarihimizde Hattat İmzâ ve Şecereleri”, VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 25-29 Eylül 1970, Kongreye Sunulan Bildiriler. Ankara, TTK, 1973, s. 728-733.

-“Hat”, Türk Ansiklopedisi, c. XIX. İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1971, s. 49-60.

-“Türk Yazı San'atında İcâzetnâmeler ve Taklîd Yazılar”, VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 25-29 Eylül 1970, Kongreye Sunulan Bildiriler. Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1973, s. 716-728.

-“Mezâr Kitabelerinde Yazı San'atımız”, TTOK Belleten. sy. 49, 1975, s. 36-47.

-“Ölümünün Yüzüncü Yıldönümünde Kadıasker Mustafa İzzet Efendi”, Meydan. sy. 540-22, Aralık, 1976, s. 43-45.

-“Yazı Sanatımızda Hilye-i Saadet”, İlgî Mecmuası. sy. , Aralık 1979, Yıl: 13, s. 33- 39.

-“Mahmud Celâleddin”, Kök. sy. 20, 21,22 (Ekim, Kasım, Aralık 1982), s.14-17.

-“Padişah Tuğralarındaki Şekil İnkılâbına Dair Bilinmeyen Bazı Gerçekler”, VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler. c. III, Ankara 1983, s. 1613-1618 Resimler, s. 485-496.

-“Sultan II. Mahmûd'un Hattatlığı”, Sultan II. Mahmûd ve Reformları Semineri, 28-30 Haziran 1989, İstanbul. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1990, s. 37- 47.

-“Hat San'atında Osmanlı Devri”, İslâm Kültür Mirâsında Hat San'atı. İstanbul, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1992, s. 33-43, 178-244.

- “Türk Hat Sanatı”, Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı. Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993, s. 373- 396.

-“Selçuklu'dan Osmanlı'ya Celî Sülüs Hattının Gelişimi”, IV. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (25-26 Nisan 1994). Konya, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 1995 (Ayrı Basım) s. 91-95.

-“Hat”, Sabancı Koleksiyonu. İstanbul, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları: 61, 1995, s., 14-179.

-“Râkım'ın Celî Sülüs Kuşaklarına Dair”, IX. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi 23-27 Eylül 1991 AKM (I-III). Ankara, Kültür Bakanlığı, 1995, s. 47-49.

-“Süleymaniye Camii'nde Hat Sanatı”, Mimarî Mirasın Bugünü. İstanbul, IRCICA, 1996, S. 303-305.

-“Derviş Ali, Üçüncü”, DİA/IX. İstanbul, 1994, s. 192-193.

- Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı. Ankara, Türkiye İş Bankası, 1993, s. 373-396.

-“Yeni Câmi Sebili'nin Kitabesi”, Lâle, sy. 4 (Aralık

1986), s. 14-17.

-The Sultan's Signature. İstanbul, Deutsche Guggenheim, 2001, 211 s.

-Calligraphies Ottomanes. İstanbul, Reunion Des Musees Nationaux, 2000, 204 s.

-Osmanlı Hat Sanatı. İstanbul, Deutsche Guggenheim, 2001, 211 s.

-Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonundan Seçmeler. İstanbul Akbank, 2002, 272 s.

-“Hâşim Efendi, Mehmed”, DİA, XVI, s. 408-409.

-“Türk Hat Sanatı: İncelikleri ve Bediî Değerleri”, Arış, sy. III (Aralık 1997), s. 54-67.

-“İsmâil Zühdü, Yeni”, DİA, XXIII, s. 125-126.

- “Piyer Loti Kitâbesi ve Ta'lik Hattına Dâir Bir Mülâhaza”, Kültürü ve Sanatıyla IV. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 5- 7 Mayıs 2000, İstanbul, Eyüp Belediyesi, 2000, s. 278- 283.

-“Osmanlı Celî Hattında Klasik Kavramı”, Sanat ve Klasik, Nisan 2006, s.11- 38.

-“Medresetü'l-Hattâtîn'e Dâir”, Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Anabilim Dalı, 2006, s. 511- 547.

-“Hattat Mustafa Râkım Efendi”, Dosya, M. Uğur DERMAN Arşivi.

DEVELLİOĞLU, Ferit. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara, Aydın Kitabevi, 500 s. el-HABİB, Mustafa. “Yazı ile Mimarinin Kaynaşması”, Görüş. sy. 12 (Aralık 1977), s. 38-52

ERDEN, Hasan. “Mustafa Râkım ve Hat Sanatımız”, Pınar. c. I, sy. 22, Ekim 1973, s. 20-24.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib. “Mustafa Râkım Efendi”, Dünya Gazetesi. 30 Mart 1954.

GROHMAN, Adolf. Arabische Paläographie (I. Teil) Wien, 1967, 154 s.

GULAM, Yousif Mahmud. The Art of Arabic Calligraphy. Arap Cultural Center, 1982, 464 s.

HABİB. Hat ve Hattâtân. İstanbul, 1305, 285 s.

HAKKÂKZÂDE, Mustafa Hilmi. Mîzânü'l-Hat. Millet Kütüphanesi, Ali Emîri Efendi Koleksiyonu, Tarih Bölümü No: 812.

Hattat Hâmid Aytaç (Âmidî). Anma Paneli - Eylül 1996, İstanbul, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sanat Yayınları No: 5, 1997, 88 s.

Hattat Rifat Yazgan Canlı Tarihler/IV. İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1946, s. 3-8.

HATTATOĞLU, Muhittin. İstanbul Silivrikapı'da Topçubaşı Bâlâ Süleyman Ağa Mimarî Manzûmesi, Vakıflar Dergisi. 4, 1958, s. 183-191.

HUART, Clement. Les Calligraphes et Les Miniaturistes de L'orient Musulman. Paris, Ernest, Leroux, Editer, 1908, 388 s.

Hurûf (Sergi Kataloğu). Dubai, Abdurrahman b. Uveys Vakfı Yayını, 2003.

HÜSEYİN HÂŞİM. “Zamanımızdaki Hattâtîne Dâir”, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Dergisi. 17 Cemâyize'l-âhîr 1329, No: 6, s. 41-43.

-“Hat”, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Dergisi, 1 Safer 1329, No: 2, s. 9- 12.

-“Hutût-u İslâm'a İnkisâr”, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Dergisi. 25 Nisan 1328, No: 12 2. sene s. 106-107.

ISSAM el-Said and Ayşe Parman. Geometric Concepts In Islamic Art. World of Islam Festival Publishing Company Ltd. London, 1976, s. 129-134.

İBNÜLEMİN (Mahmud Kemal İNAL). Son Hattatlar. İstanbul, 1955, 837 s.

İmlâ Klavuzu. Ankara, Türk Dil Kurumu, 1999, 354 s.

İslâm Ansiklopedisi (İA) İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, (I-XIII) (1940-1988).

İstanbul Ansiklopedisi (İst. A). (I-X), İstanbul, 1958-1974.

KAYAOĞLU, İ. Gündâğ, “Divitler”, Antik Dekor, sy. 5 (1989), s. 50-54.

KÖKER, Hüseyin Sıdkı. “Mustafa İzzet Efendi”, Selâmet. 6, 7, 12 (Eylül, Ekim 1962, Mart 1963)

KUŞOĞLU, Mehmet Zeki. Dünkü Sanatımız-Kültürümüz. İstanbul, Ötüken, 1994, 188 s.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik). İstanbul, Kubbealtı, Neşriyatı, 1994, 605 s.

-Tarih Araştırmalarında Usûl. İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1997, 182 s.

MANSOUR, Nassar. The İjaza in arabic Calligraphy.

Amman, Dar Majdalawi, 2000, 240 s.

Melek Celâl. Şeyh Hamdullah. İstanbul, 1948, 16 s.+26 Resim.

MERİÇ, Rifki Melûl. İslâm Yazısının Menşei ve İntişârı. (Derleyen: Cüneyd Emiroğlu, İslâm Yazısına Dâir), İstanbul, Sebil Yayınevi, 1977, s. 101-126.

MORITZ, B. "Arap Yazısı", İslâm Ansiklopedisi (İA) c.I, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1993, s. 498-512.

MUSTAKİMZÂDE, Süleyman Sa'deddin. Tuhfe-i Hattâtîn. İstanbul, Türk Tarih Encümeni Külliyyâtı, 1928, 756 s.

ORGUN, Zarf. "Tuğra; Tuğralarda el-Muzaffer dâima, duası ve şah ünvanı, Şehzâde Tuğraları, Mehmet II'nin Tuğra, İmzâ ve Mühürleri", Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi. sy. 4, 1949, s. 203-220.

Osmanlı-Türk Hat Sanatı Koleksiyonu. Yurtbank, 1998, 107 Resim.

ÖGEL, Semra. Anadolu Selçuklularının Taş Tezyînâtı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1987.

ÖZ, Tahsin. Topkapı Sarayı'nda Fatih Sultan Mehmet II. ye Ait Eserler. Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1953, 39 s. – 88 resim.

Özçay (Sergi Kataloğu). Dubai, Abdurrahman b. Uveys Vakfı Yayını, 2004.

ÖZEN, Mine Esiner. Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü. İstanbul, 1985, 91 s.

ÖZSAYINER, Zübeyde Cihan. "Mahmud Celaleddin Efendi" Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VI. Eyüpsultan Sempozyumu (10- 12 Mayıs 2002), Tebliğler, İstanbul, Eyüp Belediyesi, 2003, s. 342- 347.

"Yöresel Hattatlarımızdan Mehmet Nuri Sivasî", V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Ankara, Kültür Bakanlığı, ts, s.340- 342.

PAKALIN, M. Zeki. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (I-III). İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1946.

RADO, Şevket. Türk Hattatları. İstanbul, Yayın Matbaacılık, ts. (1984), 303 s.

REVNAKOĞLU, C. Server. "Hattat Mustafa Râkım (Dosya)" Dîvan Edebiyatı Müzesi. Dosya No: 38.

SALTUK, Ahmed Süreyya. "İslâmî Yazılarda Âhenk", İTA. I, 1941, s. 154.

"Osmanlılar'da Sanayi-i Nefîse ez-Cümle Hutût-u Bedîa", Sırât-ı Mustakîm, 14 Muharrem 1329, c. 7, sy. 174,

s. 280-285.

SELAHADDİN el-Müneccid. Dirâsât Fî Târîhi'l-Hattî'l-Arabî. Beyrut, Daru'l-Kitâbi'l- Cedîd, 1972, 150 s.

-Yâkut el-Musta'simî. Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, 1985, Beyrût, 79 s.

SERİN, Muhittin. Hat Sanatımız. İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1982, 136 s.

-Hattat Aziz Efendi. İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1988, 119 s.

-"Âhenk", DİA, c. I, 1988, s. 521-523.

-Hattat Şeyh Hamdullah. İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1992, 203 s.

-"Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı Ekrem Hakkı Ayverdi Hat Koleksiyonu Envanteri", Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı. İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1995, s. 25-54.

-"Kâhire Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye'de Osmanlı Hat San'atına Âit Eserler", Kubbealtı Akademi Mecmuası. Yıl: 26, Ekim 1997, sy. 4, s. 49-62.

-Şevki Efendi'nin Sülüs Nesih Meşk Murakkai. İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1996.

-Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin Sülüs ve Nesih Meşk Murakkai. İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1996.

-Hulûsî Efendi'nin Ta'lik Meşk Murakkai. İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1999.

-Hat San'atı ve Meşhur Hattatlar. İstanbul, Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı, 1999, 327 s.

-"Ekrem Hakkı Ayverdi Şahsiyeti ve Hat Koleksiyonu (1899-1984)", Kubbealtı Ekrem Hakkı Ayverdi Koleksiyonundan Seçmeler Sergisi. İstanbul, Sadberk Hanım Müzesi, 2000, s. 2000.

-Hat San'atı ve Meşhur Hattatlar. İstanbul, Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı, 2003, 383 s.

SERTOĞLU, Midhat. Osmanlı Tarih Lûgatı. İstanbul, Enderun Kitabevi, 1986.

Seyyid Mehmed Mecdî. Sülüs Yazısı Rehberi. (nşr. Mustafa Necâdüddin) ts. Medîne-i Münevvere, 42 s.

SUBAŞI, M. Hüsrev. Hattat Osmanlı Padişahları. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sonçağ Tarihi Kürsüsü (Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi), 1977, 86 s. , 7 ref.

-“Hattat Osmanlı Padişahları”, Osmanlı, c. XI, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 52-60.

-Aytaç, Hamit“, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, c. IV, s. 287-289.

SUYOLCUZÂDE, Mehmed Necib. Devhatü'l-Küttâb. İstanbul, Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, 1942, 160 s.

SÜHEYLE YASİN, el-Cubûri. Aslu'l-Hattî'l-Arabî ve Tatavvuru Hattâ Nihayeti'l-Asri'l-Emevî. Matbaatu'l-Edîb, el-Bağdad, 1977, 184 s.

ŞANİZÂDE, Mehmed Atâullah Efendi. Şânizâde Tarihi (I-IV). Cerîde-i Havâdis Matbaası, 1873.

ŞEHSUVAROĞLU, Halûk Y. “Hattat Mustafa Râkım”, Cumhuriyet Gazetesi. 12.9.1955, (Aynı makale: Sebilürreşad. c. IX, sy. 204, 1955.)

TAŞKALE, Faruk- GÜNDÜZ, Hüseyin. Hat Sanatında Hilye-i Şerîfe. İstanbul, Antik AŞ. Yayınları, 2005, 300 s.

The International Exhibition of The Arabic Calligraphy. 2005, Government of Dubai-Department of Tourism and Commerce Marketing-Researc Centre for Islamic History, Art and Culture. S. 26-27.

TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit. Erken Devir Osmanlı Mimarîsinde Yazı, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2001, 768 s.

Türk-İslâm Eserleri Müzesini Ziyâret, Selâmet. sy. 50 (30 Nisan 1948), s. 6, 7, 15.

Türkçe Sözlük (I-II). Ankara, Türk Dil Kurumu, 1998.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA). (I-), İstanbul, (1988-)

ULUNAY, Refîî Cevad, “ Hatâ Düzelir”, Milliyet, 08. 07. 1959

- “İnandı Teres”, Milliyet, 17-18 Eylül 1961.

UNAT, Fâik Reşit. Hicrî Tarihleri Mîlâdî Tarihe Çevirme Klavuzu. Ankara, TTK, 1988, 175 s.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. “Tuğra ve Pençeler”, Belleten. sy. 17-18, 1941, s. 101-157.

-Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı. Ankara, TTK, 1984, 349 s.

ÜNVER, A. Süheyl. Ressam Üsküdarlı Ali Rıza (Hayatı ve Eserleri 1858- 1930), İstanbul, 1949, 14 s.

-“Hattat Mustafa Râkım Efendi”, Tarih Dünyası. sy. 7, Temmuz 1950, s. 271- 275.

-“Mart Ayında Kaybettiğimiz Üç Büyük Sîma: Râkım, Âkil Muhtar, Ali Rıza”, Cumhuriyet Gazetesi. 16 Mart 1951.

- Hattat İsmail Zühdü Efendi, 50 San'at Sever Serisi 1. İstanbul, 1953, 2 s.

- Hattat Mustafa Râkım Efendi, 50 San'at Sever Serisi 3. İstanbul, 1953, 2 s.

- Türk Yazı Çeşitleri. İstanbul, Yeni Laboratuvar Yayınları, 1953, 44 s.

-“İsmail Zühdî ve Mustafa Râkım”, Hamsi, sy. 9, 1955, s. 6-9.

-“Hattat Mustafa Râkım”, Sebilürreşâd, c. IX, sy. 203, 1955, s. 47- 48.

-Hattat Ahmet Karahisari. İstanbul, 1964, 13 s.+71 Resim.

-“Zat-ı Sâmiîlerini Ziyâret”, Kök. cilt, 2, sy. 14, Nisan 1982, s. 41-43.

- A. Süheyl ÜNVER'in İstanbul'u. İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996, 249 s.

- Sevdğim İstanbul, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996, 53 s.

-“Hattat Mustafa Râkım Efendi”, SK. Süheyl Ünver Bağış Dosyaları. No: 84.

-“Türk Kalemıraşçıları”, Yücel, İlkânun 1937, s. 167-173.

YAZIR, Mahmud Bedreddin -“Yazıda Âhenk”, İTA/I. No: 35, 30 Mayıs 1942, s. 2-3.

-Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli. Ankara, DİB, (I-III), I/1972, II/1974, III/1989.

-Eski Yazıları Okuma Anahtarı. Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1978, 284 s.